

Isten kertjében

Két nap Kallós Zoltánnal az idén Kossuth-nagydíjjal és Európa Nostra-díjjal kitüntetett néprajzkutatóval, népzenegyűjtővel

Több mint negyven éve ismerem Kallós Zoltánt, noha személyesen ritkán találkoztunk, hiszen ő a balladák gyűjtésére tette föl az életét, jómagam pedig a határon túli magyarság (irodalom, képzőművészet, színház) balladái sorsának megmutatására. Zseniális gyűjteménye, a *Balladák könyve* az egész magyar értelmiséget lenyűgözte: nem akartam, nem akartunk hinni a szemünknek. Kriza János varázslatra volt képes – régi gyöngyszem – a *Vadrózsákkal*, folytathatatlanak tetszett az Arany Jánost is kalapemelésre készítő erdélyi csoda. Erre a huszadik század közepén jön egy mezősegi fiatalember, aki nyakába veszi az utakat Válaszúttól a moldvai Klézséig, a kalotaszegi Magyarvistától a gyimesi Ugrapatakáig, s fölfedező munkájával határtalanra tágítja a magyar népballada térképét. Ha ütközni kellett (a politikával, a féltékeny kortársakkal), akkor ütközött, ha pedig építeni kellett, akkor szorgosan épített – kérlelő szelídséggel és mosollyal maga köré gyűjtve az adatközlőket, hogy valljanak életről, sorsról, örömről és fájdalomról. Mert ha bánatot szül is az ilyesfajta teremtés, a kibeszélés, a kiéneklés gyógyír mindenfajta szenvedésre. Állta a szépségekben való – különös kereszt – megfeszítettséget, a tüskékkel teleszórt utakat, a szegénység morzsáival fűszerezett életet. Kilencvenedik évén túl is a jókedvű adakozás mozgatja, amellyel tizennégy termesre bővült a választói Kallós Zoltán Múzeum és Népművészeti Központ. Közeledik az újraavatás, elkél a munka, ül a lócán, és munkatársait igazgatja. Cselekvésének motorja nem a megannyi kitüntetés (különben is mindegyik díj a különböző vásárlások révén beépült-beépül a gyűjteménybe), hanem a hasznosság, az erdélyi magyar kisebbségért, tágabban az egyetemes magyarságért végzett szolgálat. Amikor hallgatjuk egyik este az Alapítvány (Kallós Zoltán Alapítvány) kis iskolásainak énekét – a padlón ülve mi is fűjjük velük –, úgy érezzük, mintha Isten kertjébe kerültünk volna, amelybe a főkertész, Kallós Zoltán ültette – munkatársainak segítségével – az összes virágot.

– *Kezdjük a gyerekkoroddal! Például mivel játszottatok?*

– Nem tudom, ismered-e, van egy falusi játék, a neve: bábásdi labdázás. A székiek csügösdinek hívták, lehetett négyesben, hatosban, tizenkettesben játszani. A nagyok is ezt játszották, ha nem volt tánc. Bottal kellett ügyeskedni. Akik kívül voltak, azok adták a labdát. El kellett ütni, aztán össze kellett verni a botokat, futni szembe egymással, s ha a labdát betették a bábába, a lyukba, ahol álltál, akkor helyet kellett cserélni. Ez volt a leggyakoribb játék. Kotlózást is játszottunk.

– *Ezek erdélyi játékok?*

– Valószínűleg azok, mert én máshol nem láttam. Ám volt még

a kövecskézés, amit kapacsoknak mond a kalotaszegiek egy része. Állítólag a mongolok is játszásk báránycsülökkel egyik változatát. Ez egy kézügyességi játék volt.

– *A gyerekek faragtak maguknak játékokat, esetleg karácsonyfadísz?*

– Nem faragtak, kukoricacsutkából csináltak maguknak babát. Vagy összeszurkálták, és pálcikából csináltak szánt, s rudat hozzá, és elé fogtak két ökröt vagy két tehenet, szintén csutkából. Tettek rá szarvakat pálcikából, négy lábat pálcikából. Jármot hozzá. Befogták, s ezzel szórakoztak.

– *Az ünnepekre emlékszel?*

– A legnagyobb ünnep a karácsony volt. A gyerekek kántálni jártak, voltak szép karácsonyi éne-

kek, néha tréfás szövegek is a rigmusban, és ezért kaptak gyümölcsöt, kalácsot, peracet. Amikor végeztek a kántálással, bementék, hogy öten vagyunk, haton vagyunk, hogy annyi ajándékot vigyenek ki a ház elé.

– *Valamilyen humoros szövegre, kántálásra emlékszel?*

– Ilyesmi köszöntőszövegre igen: „Megjött a karácsony, borzas szakállával, Kilyukadt a csizmám, bédugtam szalmával. Ne fenyegetsenek kétágú korbáccsal, Hanem hajigáljanak meg egy nagy kalácsal. Ha nincs a szobában, künn a kamarában, Hozzanak egy darabot rongyos tarisnyában.” Egy másik: „Én kicsike vagyok, a fogaim nagyok, Adjanak kalácsot,

Református kollégistaként

harapjak egy nagyot. Ha nem adnak kalácsot, letöröm a tornácot”, vagy tréfásan: „lefosom a tornácot”.

– Mik voltak az ünnepi ételek?

– A töltött káposzta nem hiányzott egyik sátoros ünnepen sem: karácsony, húsvét, pünkösd. Aztán valamilyen leves, például tyúklevés laskával, és utána kalács, főleg kürtöskalács. Nagy sütemények nem nagyon voltak, inkább a kalácsfélék, kelesztett sütemények.

– A családokat jómódban élt?

– Mit mondjak? Megvolt minden.

– Földetek is volt. Amit édesapádtól elvettek.

– Igen. Itt, a ház mellett volt tizenegy hold. Tízet vettünk meg, utána kiderült, hogy elmérték, mert 996 öllel többet mértek, és akkor azt is utólag bejegyezték apámék nevére.

– Boldog volt a gyerekkorod?

– Boldog, mert sokat jártam Feketelakra, és itt, a Mezőségeen nagyon tartják a rokonságot; azt se tudod, hogyan, de rokon harmadízíglén, negyedízíglén is. Anyám feketelaki volt, egy veleszületett in-

telligenciájú paraszttasszony. Versek is írt, fogékony volt mindenre. Feketelak egy eldugott kis falu volt, de már leány korában járt nekik a Pesti Művelt Társalgó, a háziasszonyoknak való újság. Úgy-hogy kiterjedt rokonságom volt az észak mezőségi falvakban: Buza, Feketelak, Fűzes, Vajdakamarás, Magyarpalatka, Magyaraszóvát. Ezek a hagyományörző falvak itt, az északi Mezőségeen.

– Hol kezdted a tanulást?

– Az első osztályt 1933-ban magyarul végeztem itt, Válaszúton. Utána, Antonescu minisztersége idején megszűntek a magyar iskolák; a második, harmadik, negyedik osztályt már románul kellett elvégezni. Innen mentem Kolozsvárra a Református Kollégiumba.

– Milyen emléked van a Református Kollégiumról? Én meglepődtem, amikor megtudtam, hogy egészen fiatal korodban megjelent egy írásod a Remény című diáklapban. Miről szólt?

– Talán a húsvéti ünnepekről. Pontosan már nem emlékszem. Kolozsváron egy kiváló felügyelő tanárom volt, Nagy Géza református teológiai tanár személyében, aki magyar szakon végzett az egyetemen, és velünk lakott a bentlakásban; középen a tanári szoba, kétoldalt hálófülkék. Akkoriban minden szombat este mesét olvastam, majd a Pátria lemezsorozatból hallgattunk felvételeket. Egyszer itt járt a debreceni Református Gimnáziumból egy regös cserkészcsapat, akik bemutatkozásként a díszteremben hortobágyi dalokat énekeltek, és anekdotákat meséltek a pásztorokról. Azt kérték, hogy mi is énekeljünk valamit. Elég jó hangú gyerek voltam, rám esett a választás. Azt hittem, hogy

amit én tudok, azt mindenki tudja, de kiderült, hogy nem. Nagy Géza feladatul adta, hogy írjam össze mindazt, amit énekelnek a faluban, s a kollégiumi napokon be is kellett mutassam ezt a választói népdalgyűjtést. Nem volt nehéz, mert itteni szokás szerint minden fiatalnak volt egy füzet, abba beleírta a számára kedves énekszövegeket, mondókákat, csujogatásokat. Ezeket a füzeteket végigböngésztem néhány családnál. Mivel kottát nem tudtam jegyezni, énekeltem az előadáson a díszteremben. Az erdélyi református ifjúság lapja, az Ifjú Erdély népdal pályázatára Nagy Géza ösztönzésére beadtam a választói népdalokat. Első díjat nyertem vele. Nem is tudom, mennyi pengőt kaptam, de abból a pénzből vettem egy aranyhegyű töltőtollat.

– Az évfolyamotokban volt még alkotószellemű diák?

– Páll Árpí. És Kovács András, aki egy évvel feljebb járt, mint én.

– A filmrendező?

– Igen. Ő idevaló volt. Februárban gyalog mentünk a front után haza. Elindultunk vasárnap reggel, és pénteken délután értünk Válaszútra. Monorig gyalog mentünk, majd egy tehervonatra felülve Szolnokig utaztunk. Már kezdett helyreállni a rend, ott elszállásoltak bennünket. Onnan elmentünk Püspökladányig, ahol ismét megszálltunk, s tovább Váradig. Nagyváradról pedig egy tehervonat vitt bennünket Kolozsvárra. A Szamos menti vasutat fölrobbantották. Megtetvesedtünk. Egyszer csak betoptunk keresztapámhoz, ahonnan – épp nála időzött egyik unokabátyám – lovas szekérrel jöttünk haza Válaszútra. András meghált nálunk, aztán reggel elindult hazafelé. Tizennyolc kilométert gya-

logolt, amíg eljutott a Borsa völgyébe, Kide faluba.

– *A tanítás hogyan kezdődött?*

– 1946-ban végeztem a Tanítóképzőben. Előbb kineveztek Magyarvistára, és ott tanítókodtam. Egy nagyon kedves családnál laktam, András János bácsiéknál, akinek a fia diáktársam volt a Református Kollégiumban. Mivel apám kuláklísta került 1950-ben, át helyeztek...

– *Azért a kis tíz holdért lett kulák?*

– Meg azért, mert cséplőgéppünk is volt. Áthelyeztek Mezőköbölkútra, de nem mentem oda, mert a falu nagyon félreesett, se buszjárat, semmi sem volt. S időközben megismerkedtem Jagamas Jánossal a katedra előadásain, ahova szorgalmasan jártam. Egy alkalommal kérdezte, honnan jöttem. Mondtam, hogy Vistáról. Azt feleli: „Jaj-jaj, voltam Vistán, de csak nagyon gyenge anyag került elő”. S mikor mindketten kilátogattunk a faluba, már más lett a véleménye, mert gyönyörű anyagokkal találkoztunk: *Három árva*, kolduscúfoló énekek, keservek, más lírai dalok, karácsonyi énekek... Szerencsére eljött velem Válaszútra is. Fonográffal rögzítettük az éneket, mert magnó még nem volt. Egy mulatságos eset is történt: Gyimesi Jozefa néni énekelt egy balladát, és eltévesztette a szöveget. Azt mondta, „na, én is belébaszék”, és folytatta a balladát. Minthogy ezt le lehetett törölni, megismételtük a felvételt.

– *Állítólag, amikor Pesten az egyik lejegyző le akarta törölni a magnóról az adatközlő énekes kiszólását – „na, ezt jól elbaszám” –, Kodály Zoltán közbelépett, ne tegye! S ha már Kodály, hogyan kerültél a Zeneakadémiára?*

– Márkófalván elmentem az egyik ismerősömhöz, Jánoska Jánosékhoz, és a tornác végében megláttam egy fát, nagy kerek vége volt, lyuk a közepén, rajta 1826-os évszám. Kértem tőle, Jánoska, mi ez? Azt feleli, ez egy palága. Ezzel büntették a legényeket. Levittem a múzeumba az ifjú Kós Károlynak, s megkérdeztem, hogy min dolgoznak. Azt felelte, készítik Kolozsvár monográfiáját. És hogy mennyire nehéz a cigánytelepen az ott lakók bizalmába férkőzni. Kérdezte, hogy ismerem-e valakit, aki tud cigányul. Azt mondtam, én tudok.

– *S a cigánnyelvnek melyik változatát ismered?*

– A romungrót, hiszen magyar cigányok, házi cigányok a választásiak. Elindultunk népdalt gyűjteni a kétvízközi cigányokhoz. Amint mentünk az utcán, az egyik udvarról ének szűrődött ki. Beléptünk, hát mit látunk: egy fiatalasszony altatta a gyermekét. Hamarosan a szomszédból áthívott még két asszonyt, és ők is énekeltek. A fonográffal felvett anyagot bevittük a Folklor Intézetbe. Én leírtam a szövegeket, sőt, le is fordítottam őket. Így kezdődött az intenzív kapcsolatom Jagamas Jánossal. És akkor visszamentem Vistára, s egy idő múlva telefonáltak, hogy menjek be a Zeneakadémiára. Valójában – ott volt egy nagy bizottság – felvételre hívtak. Énekeltem egy magyar, egy román és egy cigány népdalt, s örömmre föl is vettek. Nem volt könnyű, mert a kollégáimnak más gyermekszobáik voltak, mint nekem; valamennyire már tudtak kottát olvasni és zongorázni. Én sajnos nem tudtam, úgyhogy be kellett hoznom a lemaradást. Aztán, minthogy apámék rákerültek

Szováti Zsuzsival Széken a '40-es években

a kuláklísta, a másodéven kizártak az Akadémiáról. De az egyik vistai paraszttasszony, Nyilas Ilona közbenjárására – aki országgyűlési képviselő és prezídiumi tag volt – visszavettek. Utána már csak negyedéven zártak ki. Ám elvégeztem három és fél évet: nekem mindennél fontosabb volt, hogy megtanuljam a zenei dialektusokat. Szerencsére, ez sikerült. Kizárással azzal járt, hogy elvették a járandóságomat, ugyanis hoztak egy törvényt, hogy akinek a szülei Kolozsváron laknak, nem jogosult az ösztöndíjra. (Apámék 1950-ben kerültek be Kolozsvárra.) Minthogy rengeteget hiányoztam, nem is tudtam volna bepótolni a tananyagot. Közben Jagamassal egy hónapot Moldvában töltöttünk – gyűjtéssel. Többek közt Pusztinán is voltunk.

– *Ez volt az első moldvai utad?*

– Nem, mert 1948-ban bevonultam katonának, és lehetett választani a helyszínek, vagyis Husi, Suceava és Roman között. Persze Romant választottam, mert tudtam, hogy ott élnek az északi csángók. Már nem is emlékszem pontosan,

hogy Jagamas Jánossal hány faluban jártunk. A Szeret folyón túli Lábnyikon és Magyarfaluban bizonyosan. Az egyik évben – Bartók nyomában – Bihar megyében ugyancsak vele barangoltam: Tárkányban, Égerfalván, Városnemesen, és román falvakban is jártunk. A havasra is fölmentünk a keskeny vasúttal. Amikor kizártak az Akadémiáról, önként elmentem tanítani Moldvába, ahol akkoriban – ma már hihetetlenül hangzik – hetven magyar iskola volt. Két felső tagozatos iskola is működött, egy Ónfalván, egy pedig Lujzikalagorban.

– *S az első népballada-gyűjtésedre emlékszel-e? Én valahol azt olvastam, hogy 1942-ben itt, Válaszúton gyűjtöttem föl az Utra Mari című balladát.*

– Igen, ez volt az első ballada, ami a Szabó Vilma egyik változata. Az észak-mezőségi falvakban nem Szabó Vilmának nevezték a gyermekgyilkos anyát, hanem Utra Marinak. S utána következett a Görögfi Gyurica, a török császár fia, ezt pedig egy idősebb asszonytól, Kallós Mákó nénitől, Bálint-Pataki Jóska dédnagyanyjától kaptam. Ez a két ballada volt az első lépés. Aztán a Szégyenbe esett leány, a halálra táncoltatott következett. Ez általános volt itt, a Mezőségben, mindenhol tudták.

– *A tanítóskodásnál maradva: Lészpeden tanítasz 1956-ban.*

– Az első osztályt tanítottam. Akkortájt Bákóban még létezett a református tanítóképzőn egy magyar tagozat is; tizennyolcan voltak, hetente egyszer jártak gyakorlattanításra. Egy évet és három hónapot töltöttem Lészpeden, és szerencsémre az 1956-os magyar forradalom híre is ott ért. Ha Kolozsváron lettem volna, lehet, hogy

én is belekeveredtem volna valamibe. A forradalom után, a Ceaușescu-időkben iszonyatos nyomás nehezedett a csángókra. Moldvában megszüntették a magyar iskolákat. Annak idején kifogtam egy népszámlálást is. A biztos, aki maga volt a cenzor, anélkül hogy megkérdezte volna az embereket, automatikusan beírta a kérdőívre, hogy román. Én pedig feltettem neki a kérdést, hogy maga szeret románul beszélni? Igen – felelte. Én is szeretek magyarul beszélni, mondtam. Gondolom, büszke arra, hogy román. Igen – hangzott a szájából. Én is büszke vagyok arra, hogy magyar vagyok. Tisztelem és becsülöm a maga kultúráját, vallási szokásait, mindent, ami a legdrágább. És ugyanolyan mértékben elvárom, hogy engemet is tiszteljenek. Nyelvemet, népemet, kultúrámat. Addig a pontig, amíg a jogaimat követelem, nem lehetek nacionalista. Abban a pillanatban, amikor csúfot üzök a maga kultúrájából, akkor igen. Ez volt a vitakozásom a cenzorral.

– *Gyimesben a faiparban dolgoztál, talán tíz évet is ott voltál...*

– Csak nyolc évet. Számvevő voltam, a kitermelt fát vettük át, és adtuk ki. Egy nagyon kedves családnál laktam, Finánc Erzsi volt a háziasszony és Péter bácsi a házigazda. Finánc Erzsi a gyimesközéploki vak muzsikus legénynek volt az édesanyja, így közvetlen kapcsolatba kerültem a gyimesi hangszeres zenével is. Jagamas is gyűjtött itt annak idején. Érdekes volt, hogy amikor a felvételeket készítettük, a legény megtapogatta a mikrofont; nyilván kíváncsi volt arra, hogy mibe énekel. Úgy voltam náluk, mintha itthon lettem volna. Tudtam, hogy hol őrzik a pénzt – mint sok he-

lyen, az ágyban, a párna alatt dugdosták –, ha kellett, elvettem belőle, a maradékot visszatettem. Ha vendégeim jöttek, ellátták őket mindennel.

– *A gyűjtőmunkában ez a tevékenység nem zavart?*

– Sőt! Kapcsolatom volt erdei munkásokkal, akik énekeltek nekem, és meséltek is. Ottani énekesként nagy élmény volt számomra egy szomszédasszony, Berzán Fülöpné, Aranka néni. Gyimesfelsőlokon pedig Bodor Györgyné és Tankó Mónus Berta, a pásztor. Róla készült film is. Gulyásékkal felmentünk a hegyre, Tankó ott pásztorkodott, tele volt a legelő marhákkal. Bementünk a kalyibába...

– *Néhány napja találkoztam Gulyás Gyulával. Mikor elűjságoztam neki, hogy készülök Válaszútra, azonnal rávágta: föltétlenül add át Kallósnak az üdvözetemet! Látható, hogy sokakkal kapcsolatban vagy...*

– Az egész néprajzi társaságot Andrásfalvi Bercin keresztül ismertem meg, ugyanis kollégák voltak Pesovár Ferivel, Martin Gyurkával. Akkoriban az egyetemisták szerveztek egy kirándulást a román tengerpartra. Berci lemaradt tőlük Kolozsváron, nem ment velük. Lejött Lészpedre, s három napig együtt voltunk. Nemsokára kitört a magyar forradalom, megszakadt a kapcsolatunk, de utána hamarosan egymásra találtunk. Martin Gyurkáékkal jöttek egy kirándulóbusszal Kolozsvárra, délben érkeztek, másnap délben mentek vissza Pestre. Én az Astoria Szállónál vártam őket – ott foglaltak nekik szobát –, és azonnal kimentünk Méréba filmezni. Válaszúton is akkor készültek az első táncos filmek. Aztán Gyurka kapott a román akadémiától egy hat-

A kicsitanító magyarvistai volt tanítványaival

hónapos ösztöndíjat. Rengeteg helyen filmeztünk. Főleg azért, mert itt, a mezőségi falvakban zenei szempontból a tánc szinte ismeretlen volt. Aztán én is kiutaztam Pestre, bementem az Akadémiára is, s akkor találkoztam Kodály Zoltánnal. Szerencsém volt, mert neki épp szerdánként volt megbeszélése a munkatársakkal. Kaptam tőle ajándékba egy magnót. Felhívta a figyelmemet a hangszeres felvételek és a táncciklusokat kísérő zenék fontosságára.

– *Kodállal később is volt kapcsolatod? Beszélgettetek hosszabban?*

– Kétszer találkoztunk. Nagyon szűkszavú volt. A magnót sem ő adta át nekem. Kis magnó volt, de nagyon jó felvételeket lehetett vele csinálni. Aztán bekapcsolódtam a gyűjtésbe, amikor megjelent a *Balladák könyve*, ismertebbé váltam. Őt kiadást ért meg a könyv.

– *A bevezető tanulmányt Szabó T. Attila írta. Milyen kapcsolatban voltál vele, illetve az erdélyi magyar írókkal?*

– Kányádi Sándorral volt szorosabb kapcsolatom, Szilágyi Istvánnal, a politikus Király Károllyal és Dávid Gyulával...

– *De hát Szabó T. Attila volt az igazi tudós.*

– Szabó T. Attilát úgy ismerem meg, hogy nyelvészeti kutatásokat végzett a mezőségi falvakban, s ez idő tájt Válaszúton nálunk lakott. Amikor összegyűlt a *Balladák könyve* teljes anyaga, bevittem a Kriterion Kiadóhoz. A kéziratot ki akarták adni Faragó Józsefnek recenzióra, és én azt mondtam, hogy nem, akkor inkább ne jelenjék meg a könyv.

– *Miért? Volt valami összetűzésed vele?*

– Volt. Faragó a népmesével foglalkozott, és eljött Lészpedre azzal, hogy adjak neki két jó mesemondót. A két jó mesemondó egyben két jó énekes is volt. És akkor ő nem a meséket jegyezte le, hanem ráállott a balladákra. Lejegyezte, és közölte mint saját gyűjtését. Azt, amit én már rég felgyűjtöttem előtte. Elkérte tőlem a Miklós Gyurkáné Szályka Rózsa anyagát azzal, hogy majd közzéteszik az Akadémia valamelyik közleményében. Amikor bementem a Folklór Intézetbe, mit látok Jagamas asztalán? Egy tanulmányt a balladákról, Faragó tollából. Az én gyűjtésemből is idézett egy balladát, anélkül hogy megjelölte volna a gyűjtési körülményeket. Amikor oda akarták adni neki a *Balladák könyvét* recenzióra, azzal háritotta el, hogy Kallós egy analfabéta. És akkor én bevittem

egy hozzám írt levelét az Intézetbe, amelyben szómagyarázatot kér tőlem. Tőlem, az analfabétától. Mit jelent az, hogy „piros alma falapi, szeret engem valaki”. És egy másik szövegre is magyarázatot, „megfejtést” kért: „Kiaszott a bodzafa, Addig ültem alatta, Bar-na legény kalapja, Kötőkkel van megrakva. Kötők szegény nyakamra, Nyakláncot a kalapra, Fogja oda a rozsdá, Hogy ne járjon több nyakra.” A legény kalapja kötőkkel, vagyis gyöngyfüzérrel van megrakva, azzal, amit szerelmi ajándékba kapott a leánytól. Kötők szegény nyakamra – a leány viszont láncokat, ezüst- vagy rézláncot kapott a legénytől. Nyakláncot a kalapra, Fogja oda a rozsdá? Ha a fiatalok összevesztek, a leány ecetes vízzel leöntötte a láncokat, hogy az rozsdásodjon meg. Vagyis ne járjon több nyakra, hogy a legény többet ne tudja odaadni más leánynak.

– *Döbbenetes a népi gondolkodás eme szimbolikája. És a többi balladagyűjtővel milyen volt a kapcsolatot?*

– Vargyas Lajossal például szoros volt, Szenik Ilonával is gyűjtöttem többször. Az erdélyiek között nemigen volt olyan – Jagamas János képezte a kivételt –, akivel szorosabban együttműködtem volna. A fiatalabbak közül Demény Piroskával, aki folklórt tanított, több helyen gyűjtöttem.

– *És kibédi Ráduly János? Nála nem találhatók különböző szövegváltozatok?*

– Ráduly is az én adatközlőimtől dolgozta fel a balladákat. Pedig akkor voltak még más adatközlők is, de így könnyebb volt – nyilván biztosra ment – elvennie a másét.

– *Tehát nem ismeretleneket hajtott föl?*

– Nem.

– *Számomra a Balladák könyve szenzációt jelentett, ahogy az Új guzsályam mellett is. Miklós Gyurkáné Szályka Rózsa maga volt a csoda. Hol találkozta ezzel a nem mindennapi adatközlővel?*

– Rózsa nénit úgy ismertem meg, hogy Klézsén a központban voltam elszállásolva. A leánya, Erzse éppen ott volt, s mondja, hogy az anyja éneket tud, menjek el hozzá. Így kerültem aztán Rózsa nénihez. Nagyon kedves volt. Fájdalmamra, sajnos a könyv megjelenését már nem érte meg, mert a nyomdai munkálatok közben meghalt.

– *Nekem a legdöbbenetesebb az volt, remélem, jól emlékszem, amikor azt olvastam valahol – a Párja vesztett gerlicének több változatát is fölvetted tőle –, hogy az utolsóba beleköltötte férjének halálát is. A kibeszélhetetlen fájdalmat...*

– A férje halála utáni *Párja vesztett gerlice* a legszebb. „Párom, párom, édes párom, Akit várok egész nyáron, Intenélek, de nem látlak, Keresnélek, de nem kaplak...”

– *Az adatközlők nyilván a saját életükből is hozták a balladához. Hol találkozta még ilyennel?*

– Itt, a Mezőségen is. Volt egy énekesem, most adtam oda az Akadémiának a vajdakamarási gyűjtést, aki tizenhét éneket énekelt. Az egyik így kezdődik: „Kimegyek a ház elébe, Feltekintek a nagy égre, Csillagos ég, mondd meg nekem, Merre hervad a kedvesem”. Mert fogságba hurcolták az urát, s nem jött vissza soha. És akkor van egy ilyen is: a temetőben „Az elhagyott sírhantokat keresem, Keresem a rég elhagyott kedvesem”.

– *Nem lehet, hogy ez a Kimegyek a doberdói harctérre, vagyis*

annak a katonadalnak valamilyen változata? A szófordulata majdnem ugyanaz.

– Nem. Egészen más. Megjelent a balladás kötet, ötszázötven tétel. Harminc, balladás hangulatú dal van benne, a többi népballada. Körülbelül kétszázötven adatközlőtől gyűjtöttem, jó, ha még húszan élnek.

– *Ismerem a kötetet, ha jól emlékszem, írtam is róla, fantasztikus munka volt. Miklós Gyurkáné Szályka Rózsáról még milyen emléked van?*

– Mondtam neki, a rögtönzésére és az azonos tartalmú szövegekre gondolva: Rózsai néni, ragadnak össze az énekek, egyik indul a másik után. Sem magyarul, sem románul nem tudott sem írni sem olvasni. S ha eszébe jutott is valami, nem tudta lejegyezni. Mindig azt énekelte, ami abban a pillanatban – a felvétel pillanatában – az eszébe jutott. Az a borzasztó, hogy még mindig nem az egész anyagot adtam közre.

– *Akkor lehetséges, hogy sírba vitt sok ismeretlen változatot. Van olyan anyagod...*

– Rózsa nénitől nincs.

– *...amely még publikálatlan?*

– Van. Az Akadémián, a népzenei kutatócsoportnál szinte egy arzenált helyeztem letétbe.

– *Most kicsit járjuk körül a népballadákat! Benedek Elek (Székely népballadák, 1921) gyönyörűen fogalmaz: „Bokrétát kötöttem a székely népballada-költészet legszebb virágaiból és szeretettel nyújtom át nektek, magyar testvérek... Lásátok milyen gazdaglelkű nép ez s a világ minden népe közül a legszomorúbb. Vidámsága fölött is ott borong az egetverő zord hegyek közé szorult, életét, földjét, házát védő székelység mélabúja.”*

S ugyanez süit ki az 1935-ös Ortutay-féle válogatásból is, amelyet Buday György fametszetei díszítettek. Nyilván volt valami olyan bámulatra méltó lelkierő a székelységben, amely megsokszorozta erejét. Nem véletlen írja Kemény Zsigmond valahol, talán az Ethnographiában, az ószékely balladák-ról, hogy „ez az a hang, amiért odaadnám minden regényemet”. Ismerjük a klasszikus székely székeket, de gyakorlatilag a székelyek csángóföldre is vándoroltak?

– Kétféle csángó van: a székelyes csángók és a magyar csángók. A magyar csángóknak nem tudjuk az eredetét, lehet, hogy még a honfoglalás idejéről maradoztak ott. Azt mondta az egyik öreg csángó, hogy mi a restes (lusta) magyarok vagyunk. Mert lusták voltak továbbmenni. Szi-szegő nyelvjárásban beszélnek: *reszesz*. A székelyes csángók a székelyhez közelálló nyelvjárást beszélnek. Az 1700-as években, Mária Terézia idején mentek oda.

– Tudjuk, hogy az eredeti székely népballadák, amelyekből *Benedek Elek* és *Ortutay Gyula* is válogatott, a *Kriza-féle* gyűjtésből kerültek a *Koszorúba*. Ezek mások, mint a később fölgyűjtött anyagok. Említetted, hogy te a székelyek közt nem gyűjtöttél, de hát megszólaltattál egy-két olyan csángót, aki székely kötődésű volt...

– Megszólaltattam székelyes csángókat, a lányikiakat, a pusztinaiakat, a frumószaikat... De a tőlük gyűjtött anyag is moldvai csángó népballada. A magyar népi kultúra annyira közös, hogy nincs akkora különbség az egyik dialektusterület és a másik között, mint a románoknál. Például a mezőségi zenei dialektus annyira különbözik az oltyántól, a biharitól vagy

Kallós Zoltán a régi kúriában berendezett mezőségi szobában a kilencvenes években

a máramarositól, mintha teljesen más nép zenéje volna. A magyar egységes: a magyar népi kultúrában nincsenek se földrajzi, se történelmi határok. Ami megvan Magyarországon, megvan itt is, megvan Szlovákiában is, és megvan Délvidéken is.

– *Am a motívumvándorlás egy sajtáságos dolog.*

– Persze, hogy sajtáságos. Nemzetközi. A falba épített asszonyoknak a görögöktől kezdve az egész Balkánon léteznek változatai. A románoknál is, a magyaroknál is. Volt valaha egy Vadrózsa-per, ha hallottál róla.

– *Arany János idejében a Koszorú közölte a Vadrózsa-per, amelyben a románok – ránk húzván a vizes lepedőt (mert állítólag tőlük loptunk) – kikeltek a hamisítások ellen.*

– Én tudatosan nem gyűjtöttem Székelyföldön. Nem akartam belemászni más gyűjtőterületébe. Négy területen gyűjtöttem: Kalotaszeg – Nádásmente, Észak-mezőségi falvak, Szék környéke, gyimesi csángók és moldvai magyarok.

– *Azért, mert azt gondoltad, hogy ebben is teljesen újat kell hoznod?*

– Volt azért előzmény, legelőször Domokos Pál Péter gyűjtött Moldvában. Aztán a kommunizmus idején igencsak megnehezítettek az efféle munkát, hiszen Moldvába nem lehetett menni.

– *Sokévi várakozás után tudtam csak megszerezni a Központi Antikváriumban alapvető könyvét, A moldvai magyarságot. Annyira szerettem, hogy be is kötettem.*

– Még a református kollégium ifjúsági könyvtárában került a kezembe Domokos Pál Péter műve, *A moldvai magyarság*. Olyan nagy hatással volt rám, hogy elhatároztam, valamikor én is odamegyek. Egy bibliográfiából később kiírtam azokat a könyveket, amelyek kapcsolatosak Moldvával – például a korán meghalt Mikecs Lászlóét (*Csángók*), vagy Ignác Rózsáét (*Anyanyelve magyar; Született Moldovában*) –, hogy megismerhessem őket. S a katonasággal, szerencsémre, el is jutottam a vágyott országrészbe.

– *A falba épített asszonynak (Kömíves Kelemen) tizenhét változatát ismerjük, abból három a te gyűjtésed: az 1955-ös klézsei, az '56-os válaszüti és a '69-es vistai.*

A Balladatár szerint a gyermekgyilkos anyának negyvenegy (!) változatát ismerjük – az első, az 1906-os Bereg Náni egy teljesen ismeretlen gyűjtőtől maradt fenn –, s abból fantasztikus módon kilenc változatot te jegyeztél le. A korábban már említett Utra Mari (1942 – Válaszút, 1970 – Vajdakamarás) az általa gyűjtött balladákban az alábbi nevekre változott: Szabó Erzs (1954, 1955 – Lészped, 1955 – Gerlén); Szabó Irma (1963 – Klézse); Szabó Vilma (1960 – Bükkhavaspatoka, 1969 – Méra); Szegegy Szabó Erzs (1959 – Lészped).

– A ballada az egész magyar nyelvterületen él. A változatok – helyi ízek – pedig onnan erednek, hogy az adatközlő (esetleg saját ötletét is a szövegbe fonva) mely korábbi hagyományos történethez kötődik.

– A halálra táncoltatott lány negyvennyolc (!) változatából nekem nagyon tetszik a te 1955-ös gyűjtésed, a válaszúti Húzzátok cigányok. A ballada később az általa lejegyzett változatokban több nőnevet tett ismertté: Szegedi Mariska (1962 – Magyarcsügés); Szegszáli Mariska (1969 – Méra); Székvári Mariska (1953 – Lészped); Szöllösi Erzs (1969 – Buza); Tolas Erzs (1969 – Köteland). Nyilván ezekben a változatokban is benne volt az adatközlő énekes személyisége, hiszen ő jelölte meg (akár a valóságból, akár a költészetből) a halálra táncoltatott lány nevét.

– Jól mondd! Például a Székvári Mariska közlője Simon Péterné Bráz Erzs (1915) volt, s a többi énekes ugyancsak a saját tudásához, képzeletéhez igazodott.

– Vargyas Lajos könyvében olvastam, hogy a Molnár Annának Európában húsz változata ismert,

ám egyikben sem olvasható a megbocsátás gesztusa. A magyar változatból világosan kiderül, hogy amikor hazamegy az asszony katonaruhában, és megkérdezi a férjétől, hogy befogadná-e, visszafo-gadná-e, ha hazajönne a felesége, igen a válasz. Tehát Európának valami unikálisat tudtunk adni. Mindez az adatközlő személyiségeiből ered?

– Nem hiszem, hogy abból eredne, mert az egész magyar nyelvterületen így van.

– Akkor ez egy magyar sajátosság, mármint a megbocsátás?

– Igen.

– Szeretném, ha egy kicsit a válaszúti múzeumról beszélnél, hiszen életedet, véredet adtad, hogy létrehozhasd a népművészet számára egy Európának is becses központot.

– Annak idején, már a Ceaușescu-időben a református parókián létre akartam hozni a múzeumot, hiszen a gerendás szerkezetű kántori lak üresen állott. Megbeszéltem a pappal, Kudor tiszteletessel, hogy berendezünk két szobát. Ki is hoztam az anyagot. De mindezt megtudta a kultuszinspektor Kolozsváron, és azt mondta a papnak, hogy csak egyházi vonatkozású tárgyakat lehet kiállítani. Akkor kénytelenek voltunk abbahagyni a szervezkedést. Kudor eldugta az ideszánt anyagot, és én visszavittem Kolozsvárra. Most azonban, szerencsére, Válaszúton is más idők járnak. Alkalmom nyílt a korábbi alap bővítésére, ugyanis a nyolc terem mellé még hozzátehetünk hatot, így lett tizennégy. Annak idején, amikor fölavattuk az épületet, itt járt Orbán Viktor, s azt mondta, hogy bővítsük ki a múzeumot. Most már adtak is rá pénzt, úgy-

hogy a régi épülethez sikerült hozzáépíteni még néhány termet.

– A kiállítóhely tájegységek szerint tagozódik?

– Igen. Falvanként van egy-egy tiszta szoba. Egy széki, egy válaszúti – az Észak-Mezőséget képviselő –, egy belső-mezőségi, egy szépkenyerűszentmártoni, egy erdélyi szász, erdélyi román, moldvai csángó, és két kalotaszegi: egy nádasmenti és egy havasalji szoba. Helyet kapott ugyanakkor egy az életművem, egy, a gyűjtőterületeket magába foglaló bőr viselet-darabokat, hímzéseket bemutató szoba. A felső részen pedig egy többnyire kalotaszegi textíliákra és bútorokra épülő kiállítóresz, amely tematikailag mutatja be Kalotaszeget.

– Adomány vagy vásárlás útján szereztétek meg a kiállítandó anyagokat?

– Nagyon keveset kaptam, mindent én vásároltam. Ezek olyan dolgok, amik még használatban vannak, és nem szívesen válnak meg tőle az asszonyok.

– Akkor gyakorlatilag az összes pénzed a múzeum (a közönség!) gyarapítására megy.

– Most is, vagyis a múlt héten is vásároltam.

– Fontos szerepet fog betölteni a kibővített múzeum, de itt nemcsak a népművészet rangjáról kell beszélni, hanem az alapítványi iskoláról is, a magyar közösség-teremtés egyik bölcsőjéről.

– Gyöngyit (Balázs Bécsi Gyöngyi a Kallós Zoltán Alapítvány elnöke – a szerk.) kéne megfaggas-sad, mert ő találta ki az egészet. Annak idején, amikor visszakap-tuk az épületet, bementem a református püspökséghez – Csiha Kálmán tiszteletes úr volt a püspök –, és felajánlottam az egészet az egy-

háznak. Egy válaszüti jogász, Lukács Feri segítségével el is készítettük az adománylevelet, de Csiha azt mondta, öregek házát csinál itt. Azt mondtam, hogy nem, mert a fiatalok nagyobb veszélynek vannak kitéve, mint az öregek. Két évig ott állt az adomány, errefelé se jöttek, akkor szépen visszavettem az egészet. Tönkre volt az épület – közös gazdaság volt, negyven évig egy szöveget se vertek a falba –, föl kellett újítani. Az ablakokat ki kellett cserélni, a födémeket megjavítani, mert beázott. Mivel nem sok pénzem volt, a Kossuth-díjat mind arra költöttem. S akkor Szép Gyula tanácsára létrehoztuk az Alapítványt, hogy tudjunk pályázni. Így sikerült aztán teljesen felújítani a múzeumot.

– *Nehéz menetelés volt...*

– Huszonöt évig nem volt magyar oktatás a faluban. Amikor az első táborunkat, a kézműves tábort megszerveztük, feljöttek a faluból a magyar gyerekek is. S akkor Gyöngyi azt mondta, ha itt ennyi magyar gyermek van, akkor miért nincs magyar iskola. S akkor a pappal együtt megindultunk a faluba tanulókat toborozni. Kiderült, hogy a szülők nagyon is akarták a magyar iskolát. Meg is volt a létszám: négy gyerek.

– *Ilyen döcögős volt az indulás?*

– Megindult az ellenreakció is. Két vegyes házasságból való gyermek visszalépett. S ha nincs gyerek, nem lesz magyar iskola. Akkor azt mondtam Gyöngyinek, ha pénzen is vesszük meg azokat a gyerekeket, akkor is be kell indítani az iskolát, hiszen a hivatalosság részéről jóvá van hagyva. Elindultunk Ördögkeresztúrra, ott élt egy sokgyerekes pár, de szektások voltak, és nem akarták ideadni a gyerekeket. Utána elmen-

91. születésnapja alkalmából Kallós Zoltánt köszöntik a Szórványkollégium diákjai

tünk Magyarfodorházára, ahol a pap el irányított bennünket egy családdhoz, akik akkor költöztek ki Kolozsvárról, mert megszűnt a felnőttek munkahelye. Három gyerek volt, a nagyobbik harmadik osztályba kellett, hogy menjen, a középső első osztályba, s a kicsi óvodáskorú volt. A Vajdakamarásról származó asszonyka ideadta a gyerekeket. A nagyobbik addig román iskolába járt, de nem tettük vissza alsóbb osztályba, mert nagyon értelmes, ügyes gyerek volt. Beindult az iskola, s minden évben szaporodott a létszám. Most közel százötven gyerek tanul itt. Beindítottuk a mezőgazdasági szakiskolát is, kilencedik, tizedik és tizenegyedik évfolyamokkal.

– *A Mezőségben rajtatok kívül van még magyar iskola?*

– A vicei, és amit szintén mi indítottunk be, a nagysármási.

– *A gyerekek mind román iskolában kezdték?*

– Nem kezdték románban sem, mert sok helyen még román iskola sincs ezekben a falvakban.

– *Akkor volt olyan iskoláskorú gyermek, aki nem járt iskolába?*

– Most már lett volna, ha mi nem hozzuk el.

– *Döbbenetes. Említetted, hogy kiváló dalénekes voltál már a Kollégiumban, és az Akadémián is. Kitől örökölted ezt a képességedet, édesanyádtól?*

– Ő nem tudott énekelni. Hárman voltak leánytestvérek, egyiküknek sem volt zenei hallása. Apám viszont nagy énekes volt itt, a faluban. Az volt a nótája, hogy „Akácos út, ha végigmegyek rajta én”.

– *Nem lebecsülendő ez sem, de innen eljutni arra a szintre, ahol vagy, bámulatos. Szoktál föllépni?*

– A táncházatalálkozókon és a Muzsikás együttessel is szerepeltem. Nyilván ismered azt a lemezt, amelyen katonadalokat énekelek. És van egy másik is: *Kallós Zoltán kedvenc dalai*.

– *Hogyne ismerném. Köszönöm a kedvességedet. Isten tartson meg erőben, egészségben!*

– Sajnos, eltelt az idő.

– *Eltelt az idő, de amit létrehoztál, az maradandó.*

Szokolczay Lajos